तृतीयः पाठः

आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति सः पण्डितः

0902CH03

भारतदेशः बहूनां ब्रह्मर्षीणां महात्मनां च भूमिः। तेषां चरित्राणि सकलस्य विश्वस्य कृते प्रेरणास्पदम्। तेषां चरित्रेषु प्रतिपदं भूतदया, समता, क्षमा, अहिंसा, करुणा, ऋजुता, बन्धुता चेत्यादीनि जीवनमूल्यानि प्राप्यन्ते। महाराष्ट्रस्य प्रसिद्धः महात्मा नामदेवमहाराजः स्वीयव्यवहारेण करुणायाः महान्तम् आदर्शम् उपस्थापितवान्। सः सर्वात्मकस्य ईश्वरस्य न केवलं सङ्कीर्तनं कृतवान् अपि तु सर्वेषु जीवेषु सः भगवन्तं दृष्टवान्। नामदेवमहाराजस्य जीवनस्य काचित् शिक्षाप्रदा घटना अत्र प्रदर्शिता अस्ति यां पठित्वा अस्माकं जीवनं परिवर्तितं भवेत्।

कपिलः माधवी च अवकाशकाले मातुलगृहं गतवन्तौ। तत्र क्रीडावेलायां कञ्चन शुनकं दृष्टवन्तौ। तं दृष्ट्वा पाषाणखण्डं हस्ते स्वीकृत्य तं मारयितुं धावितवन्तौ। शुनकः भयेन आक्रोशं कुर्वन् वेगेन धावितवान्। तत् दृष्ट्वा कपिलः माधवी च उच्चैः हसितवन्तौ। मातामही तं प्रसङ्गं दूरात् दृष्टवती, तौ आहूतवती च।

© NCERT not to be republished

मातामही भोः कपिल ! माधवि ! किं कुरुतः ?

कपिलः मातामहि ! पश्यतु किल। सः शुनकः आवयोः क्रीडायां मध्ये मध्ये प्रविश्य आवां पीडयति स्म। अतः आवां तं सम्यक् दण्डितवन्तौ।
(पुनः उच्चैः हसितवन्तौ)

मातामही वत्सौ, अधुना क्रीडया अलम्। कथां श्रोतुम् इच्छतः वा ?

उभावपि मातामह्याः कथा ! रोचते मे कथा ...
रोचते मे मातामही।
(मातामहीम् आलिङ्गितवन्तौ)

मातामही उपविशताम् , सावधानेन शृणुतां च। अस्माकं भारतभूमिः अनेकेषां नररत्नानां ब्रह्मर्षीणां राजर्षीणां च प्रसवित्री। बहवः सत्पुरुषाः स्वीयकर्तृत्वेन जन्म सार्थकं कृतवन्तः।
किं भवन्तौ महात्मानं नामदेवं जानीतः ?

माधवी आम्। अहं श्रुतवती यत् तस्य कीर्तने स्वयं देवः पाण्डुरङ्गः नृत्यं कृतवान् इति। अपि सत्यम् ?

मातामही आम्। तस्यैव पुण्यश्लोकस्य पाण्डुरङ्गमित्रस्य नामदेवमहाराजस्य एषा कथा। नामदेवः न केवलं पाण्डुरङ्गस्य प्रियभक्तः अपि तु प्रियमित्रमपि। देवः नामदेवं परितः भवति स्म।

माधवी किं सत्यमेव नामदेवस्य मित्रम् आसीत् पाण्डुरङ्गः ?

कपिलः किं देवेन सह अपि मित्रता सम्भवति ?

मातामही आम् वत्सौ। देवः पाण्डुरङ्गः नामदेवस्य प्रियसुहृदासीत्। नामदेवः प्रतिदिनं पाण्डुरङ्गाय नैवेद्यं समर्प्य, तं भोजयित्वा ततः परमेव अन्नं सेवते स्म। तस्य गुरुः आसीत् विसोबा। विसोबा तम् अध्यापितवान्

© NCERT not to be republished

यत् 'ईश्वरः न केवलं मन्दिरे भवति, अपि तु सर्वेषु भूतेषु तस्य निवासो भवति। अतः तस्य सर्वात्मकस्य ईश्वरस्य पूजनं कुरु' इति।

कपिलः मातामहि! किं सत्यमेव ईश्वरः सर्वेषु भूतेषु निवसति?

मातामही आम्, शृणु वत्स! नामदेवः प्रतिदिनम् अतीवश्रद्धया निष्ठया भक्त्या च नैवेद्यस्थालिकाम् आदाय मन्दिरं गच्छति स्म। एकदा सः नैवेद्यस्थालिकां गृहीत्वा विग्रहस्य पुरतः स्थापितवान्। नेत्रे निमील्य प्रार्थनां कृतवान्—

नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु।
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिम्॥
शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च।
आहारं भक्ष्यभोज्यं च नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम्॥

मन्त्रम् उच्चार्य श्रद्धया प्रणम्य सः नेत्रे उद्घाटितवान्।
अहो आश्चर्यम्! पुरतः स्थितायां स्थालिकायां रोटिका नासीत्।

माधवी पाण्डुरङ्गः आगत्य भक्षितवान् किल?

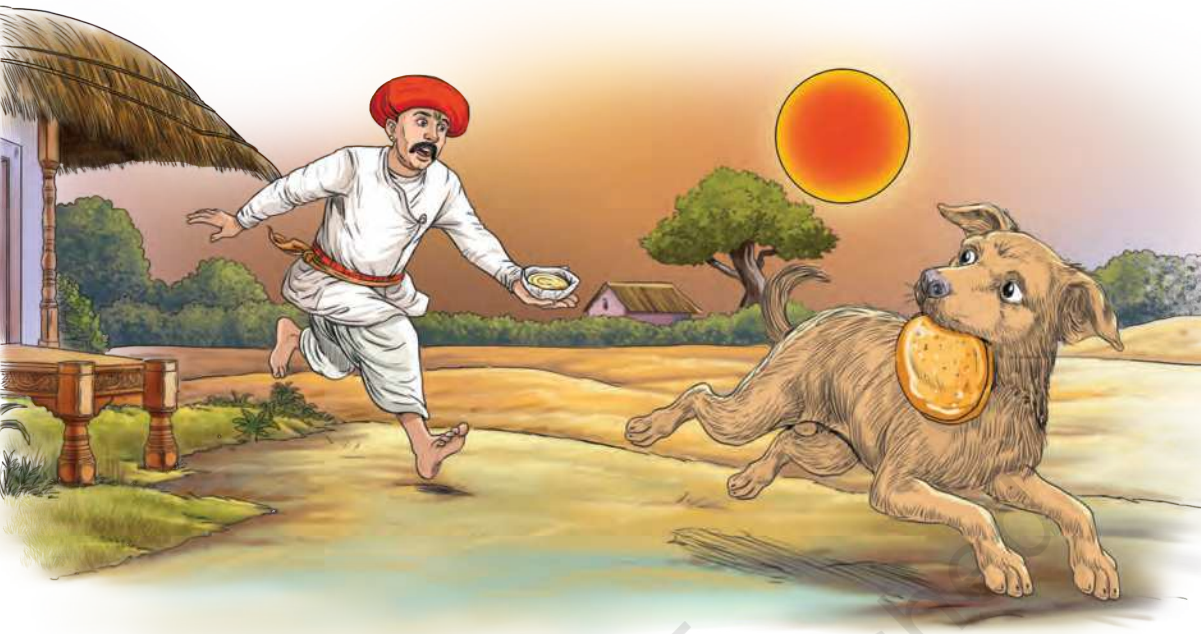
मातामही न हि। कश्चन बुभुक्षितः शुनकः आगत्य रोटिकां मुखे गृहीत्वा धावितवान्।

कपिलः धिक् शुनकम्! मातामहि! पश्यतु, शुनकाः दुष्टाः एव भवन्ति।

माधवी सत्यं भ्रातः! नामदेवस्य कियत् दुःखं जातं स्यात् खलु।

मातामही पुत्रकौ, शृणुताम्। नामदेवः शुनकस्य पृष्ठे अनुधावितवान्। जानीतः किमर्थं कथं च?

© NCERT not to be republished

कपिलः क्रोधेन लगुडम् आदाय शुनकं ताडयितुं धावितवान् स्यात्!

माधवी दण्डयितुं पाषाणखण्डम् आदाय धावितवान् स्यात्! सत्यं किल मातामहि!

मातामही न हि बालौ! नामदेवः कोपेन न धावितवान्, प्रत्युत सः करुणया धावितवान्। न लगुडं, न पाषाणखण्डम्, अपि तु घृतपात्रं धृत्वा।

उभावपि *(साश्चर्यम् उच्चैः)* किं घृतपात्रम् आधृत्य?

मातामही आम्, घृतपात्रम् आधृत्य एव।

उभौ किन्तु किमर्थम्?

मातामही जातौ, शुनकः शुष्करोटिकाम् अपहृत्य पलायितवान् खलु। महात्मनः नामदेवस्य चिन्ता आसीत् यत् यदि शुनकः शुष्करोटिकां खादेत् तर्हि तस्य उदरवेदना भवेत् इति। अतः तस्य पीडा मा भवतु इति चिन्तयन् घृतपात्रम् आदाय 'हे देव! शुष्कां रोटिकां

© NCERT not to be republished

मा खादतु, घृतम् अपि स्वीकरोतु' इति वदन् अनुधावितवान् सः।

(उभौ परस्परं पश्यतः। अपराधभावनया तयोः मुखे म्लाने आस्ताम्।)

मातामही धावन् शुनकः अदृश्यः जातः। तस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतः। स नामदेवम् उक्तवान्— 'वत्स नामदेव! उत्तीर्णः भवान् परीक्षाम्। 'ईश्वरः सर्वेषु भूतेषु निवसति' इति गुरूपदेशं न केवलं भवान् श्रुतवान् अपि तु अनुपालितवान्। सुतरां धन्यो भवान्।

कपिलः मातामहि! अहं प्रमादं कृतवान्। अकारणं हि शुनकं ताडितवान्। इतः पूर्वमपि बहुवारं जीवान् पीडितवान्। अद्य अहं ज्ञातवान् यत् सर्वेषु जीवेषु ईश्वरः निवसति, अतः कमपि न पीडयिष्यामि इति।

माधवी मातामहि! क्षाम्यतु माम्। अहमपि कदापि कस्यापि पीडां न जनयिष्यामि।

मातामही चिरञ्जीविनौ! मां निकषा आगच्छताम्। *(आलिङ्गनं कृत्वा)* अस्माकं कायेन वाचा मनसा वा कस्यापि पीडा न भवेत्। तथैव कस्यापि या कापि पीडा स्यात् तां निवारयितुं प्रयतामहे इति सङ्कल्पं कुर्मः। इदमस्तु अस्माकं ध्येयम्—

'आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति
स पण्डितः।'

© NCERT not to be republished

सर्वं शब्देन भासते

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखत
अनुधावितवान् (अनु + √धाव् + क्तवतु, पुं.प्र.ए.व.)	पृष्ठतः अधावत्	पीछे दौड़ा	Chased	
अनुपालितवान् (अनु + √पाल् + क्तवतु, पुं.प्र.ए.व.)	अनुसरणम् अकरोत्	पालन किया	Followed	
अपहृत्य (अप + √हृ + ल्यप्, अव्ययम्)	चोरयित्वा	चुराकर	Having stolen	
आविर्भूतवान् (आविस् + √भू + क्तवतु, पुं.प्र.ए.व.)	प्रत्यक्षीभूतः	प्रकट हुए	Appeared	
आलिङ्गनं कृतवन्तौ (√कृ + क्तवतु, पुं.प्र.द्वि.व.)	आश्लिष्टौ	दोनों गले मिले	Hugged	
ऋजुता (स्त्री.प्र.ए.व.)	सरलता	सीधापन	Simplicity	
करुणया (स्त्री.तृ.ए.व.)	दयया	दया से	With mercy	
कायः (पुं.प्र.ए.व.)	देहः	शरीर	Body	
घृतम् (नपुं.प्र.ए.व.)	हविः	घी	Clarified butter	
दण्डितवन्तौ (√दण्ड् + क्तवतु, पुं.प्र.द्वि.व.)	दण्डं दत्तवन्तौ	दण्ड दिया	Punished	

© NCERT not to be republished

नैवेद्यम् (नपुं.प्र.ए.व.)	देवाय समर्पयितुं निर्मितः पदार्थः	भोग	Offering to God	
निकषा (अव्ययम्)	समीपे	पास	Near	
निमील्य (नि + √मिल् + ल्यप्)	पिधाय	बंद करके	Having closed	
पाषाणखण्डम् (पुं.द्वि.ए.व.)	शिलाखण्डम्	पत्थर का टुकड़ा	Piece of Stone	
पुण्यश्लोकः (पुं.प्र.ए.व.)	पुण्यः श्लोकः (चरितं) यस्य सः	पवित्र चरित्रवाला	Virtuous character	
प्रसवित्री (स्त्री.प्र.ए.व.)	जनयित्री	जन्म देने वाली	One who gives birth	
ब्रह्मर्षीणाम् (पुं.ष.ब.व.)	ब्रह्मज्ञानिनाम् ऋषीणाम्	ब्रह्म को जानने वाले ऋषियों का	Of Seers of Brahman	
बुभुक्षितः (पुं.प्र.ए.व.)	क्षुधार्तः	भूखा	Hungry	
भक्षितवान् (√भक्ष्+क्तवतु, पुं.प्र.ए.व.)	खादितवान्	खाया	Ate	
मातुलः (पुं.प्र.ए.व.)	मातुः भ्राता	मामा	Maternal uncle	
म्लाने (नपुं.प्र.द्वि.व.)	कान्तिहीने	कुम्हलाया	Withered	
लगुडम् (पुं.द्वि.ए.व.)	दण्डम्	लाठी	Stick	

© NCERT not to be republished

शिक्षाप्रदा (उपपदतत्पुरुषः, स्त्री.प्र.ए.व.)	शिक्षां प्रददाति इति	सीख देने वाली	Which imparts education	
सुहृत् (पुं.प्र.ए.व.)	सखा	मित्र	Friend	

अत्र इदम् अवधेयम्

उपपदविभक्तयः

उप इत्यस्य अर्थः सामीप्यम् इति। समीपस्थं पदम् आश्रित्य जायमाना विभक्तिः उपपदविभक्तिः इति कथ्यते।

(क) **'प्रति' इति शब्दस्य अर्थः आभिमुख्यम् इति। प्रति-शब्दयोगे द्वितीया विभक्तिः भवति। अतः प्रति-शब्दयोगे मन्दिर इति शब्दस्य द्वितीया।**

यथा — नामदेवः प्रतिदिनं **मन्दिरं प्रति** गच्छति स्म।
बालः सदा **मातरं प्रति** धावति।

(ख) **'विना' इति पदस्य योगे द्वितीया, तृतीया पञ्चमी चेति विभक्तयः भवन्ति।**

यथा — अहं **कारणं विना** शुनकं ताडितवान्।
अहं **कारणेन विना** शुनकं ताडितवान्।
अहं **कारणात् विना** शुनकं ताडितवान्।

(ग) **'धिक्' इति शब्दः निन्दावाचकः। धिक् इति शब्दस्य योगे द्वितीया विभक्तिः भवति।**

यथा — धिक् शुनकम्।
धिक् दुर्जनम्।

(घ) **'निकषा' इति शब्दस्य अर्थः समीपम् इति। निकषा इति शब्दस्य योगे द्वितीया विभक्तिः भवति।**

यथा — कपिलः **मातामहीं निकषा** आगतवान्।
केशवस्य गृहं **पाठशालां निकषा** अस्ति।

© NCERT not to be republished

(ङ) **'परितः' इति शब्दस्य अर्थः परिवृत्य/सर्वस्मिन् पार्श्व इति। परितः इति शब्दयोगे द्वितीया विभक्तिः भवति।**

यथा— **देवं परितः** भक्ताः सन्ति।
शिक्षकं परितः छात्राः भवन्ति।

(च) **'सह, साकं, सार्धं, समम्' इति शब्दानां योगे तृतीया विभक्तिः भवति।**

यथा— माधवी **कपिलेन सह** भ्रमति।
जनकेन सह पुत्री क्रीडति।
त्वं **मित्रेण साकं** धावसि।
सः **पित्रा सार्धम्** आगच्छति।
रामः **लक्ष्मणेन समं** वनं गच्छति।
अहम् **अनुजेन साकं** ग्रामं गच्छामि।

(छ) **'अलम्' इति शब्दस्य योगेऽपि तृतीया विभक्तिः भवति।**

यथा— **अलं** क्रीडया।
अलं विस्तरेण।
अलम् आलस्येन।
अलं कलहेन।
अलं क्रोधेन।

© NCERT not to be republished

अभ्यासाद् जायते सिद्धिः

१. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत—

(क) मातामही कस्य कथां श्रावितवती?
(ख) नामदेवस्य गुरुः नामदेवं किम् अध्यापितवान्?
(ग) नामदेवः कया भावनया धावनं कृतवान्?
(घ) बालकयोः मुखे किमर्थं म्लाने संजाते?

(ङ) कपिलः माधवी च कं सङ्कल्पं कृतवन्तौ ?

(च) तं दृष्ट्वा पाषाणखण्डं स्वीकृत्य मारयितुं धावितवन्तौ इति वाक्ये 'तम्' इति सर्वनामशब्दः कस्य कृते प्रयुक्तः ?

(छ) कपिलः माधवी च कुत्र गतवन्तौ ?

(ज) 'मातामही तं प्रसङ्गं दृष्टवती, तौ आहूतवती च'। इति वाक्ये 'तौ' इति शब्दः कस्यां विभक्तौ अस्ति ?

२. अधोलिखितानि वाक्यानि भूतकालेन परिवर्त्य पुनः लिखत —

यथा — **नामदेवः** स्थालिकां स्वीकृत्य मन्दिरं गच्छति।

नामदेवः स्थालिकां स्वीकृत्य मन्दिरं गतवान्।

(क) नैवेद्यं विग्रहस्य पुरतः स्थापयति।

(ख) नेत्रे निमील्य प्रार्थनायाः आरम्भं करोति।

(ग) गुरुः विसोबा तम् अध्यापयति।

(घ) अहं शृणोमि।

(ङ) सत्पुरुषाः स्वकर्तृत्वेन जन्म सार्थकं कुर्वन्ति।

(च) नामदेवः शुनकस्य पृष्ठे अनुधावति।

३. अधोलिखितानि कथनानि कः/का/कं/कां च प्रति कथयति इति लिखत —

	(कः/का – कं/कां प्रति)	
यथा — हे देव ! शुष्कां रोटिकां न खादतु घृतमपि स्वीकरोतु।	नामदेवः	शुनकम्
(क) कथां श्रोतुम् इच्छतः वा ?	.....	.....
(ख) अहं श्रुतवती यत् तस्य कीर्तने स्वयं देवः पाण्डुरङ्गः नृत्यं कृतवान् इति।	.....	.....
(ग) किं देवेन सह अपि मित्रता सम्भवति ?	.....	.....
(घ) अतः तस्य सर्वात्मकस्य ईश्वरस्य पूजनं कुरु।	.....	.....

© NCERT not to be republished

(ङ) नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु। ....

(च) धिक् शुनकम्। ....

(छ) नामदेवस्य कियत् दु:खं जातं स्यात् खलु? ....

(ज) किं घृतपात्रम् आधृत्य? ....

(झ) अद्य अहं ज्ञातवान् यत् सर्वेषु ईश्वरः निवसति इति। ....

(ञ) उत्तीर्णः भवान् परीक्षाम्। ....

४. रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत —

यथा — पाण्डुरङ्गः नामदेवस्य मित्रम् आसीत्।

..... पाण्डुरङ्गः कस्य मित्रम् आसीत्? .....

(क) देवः नामदेवं परितः भवति स्म।

.....

(ख) ईश्वरः सर्वेषु भूतेषु निवसति।

.....

(ग) शुनकः आगत्य मुखे रोटिकां धृत्वा धावितवान्।

.....

(घ) शुनकस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतवान्।

.....

(ङ) आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः।

.....

© NCERT not to be republished

५. घटनाक्रमानुसारं लिखत —

(क) नामदेवः मन्त्रम् उच्चार्य श्रद्धया प्रणम्य नेत्रे उद्घाटितवान्।

(ख) नामदेवः घृतपात्रम् आधृत्य अनुधावितवान्।

(ग) नामदेवः नैवेद्यस्थालिकां विग्रहस्य पुरतः स्थापितवान्।

(घ) शुनकः शुष्करोटिकाम् अपहृत्य पलायितवान्।

(ङ) शुनकस्य स्थाने पाण्डुरङ्गः आविर्भूतवान्।

(च) नामदेवः मन्दिरं गतवान्।

६. कोष्ठकेषु दत्तानां पदानाम् उचितां विभक्तिं योजयित्वा अनुच्छेदं पूरयत —

आगच्छन्तु , पायसं कुर्मः

आगच्छन्तु , पायसं कुर्मः। ..... (क्षीर) सह तण्डुलाः पक्वाः। ..... (शर्करा) विना कथं शक्यते। शीघ्रमेव ..... (आपण) प्रति गत्वा शर्कराम् आनयतु। ..... (आपण) निकषा वाहनानि तिष्ठन्ति। शर्करा महानसे स्थापिता। ..... (शर्करा) परितः पिपीलिकाः आगताः। पिपीलिकाः अपनीय पायसे शर्करा योजिता। ..... (मधुर) विना पायसं रुचिकरं न भवति। अधुना ..... (पायस) परितः बालक-बालिकावृन्दं तिष्ठति। धिक् ..... (अन्ये मधुरपदार्थाः) इति एकः वदति, ... (तत्) विना जीवनम् अपूर्णम् इति अपरः। ..... (पायस) सह एव भोजनं सरसम् इति अन्यः। तेषां वचनानि श्रुत्वा पायसं यच्छन्त्याः अम्बायाः मुखे मन्दहासः विलसति।

७. अनुच्छेदे स्थूलाक्षरेण दत्तानां क्रियापदानां स्थाने उचितं क्तवतुप्रत्ययान्तरूपं योजयित्वा पुनः लिखत —

कञ्चित् ग्रामं निकषा एका नदी आसीत्। नदी सर्वदा स्वच्छजलम् **अददात्**। जनाः तस्याः जलं पीत्वा सुखेन **अजीवन्**। एकः कृषकः तेन

© NCERT not to be republished

जलेन सर्वदा कृषिम् **अकरोत्**। कालान्तरम् अन्ये कृषकाः अपि तेन जलेन क्षेत्रसेचनम् **अकुर्वन्**। महिलाः पर्वसमये नदीम् **अपूजयन्**। एकवारं कश्चित् परिवारः नद्यां मालिन्यानि **अक्षिपत्**। क्रमशः अन्ये अपि **अक्षिपन्**। तेन नदी मलिना अभवत् , मीनाः **अम्रियन्त**। स्त्रियः रोगैः पीडिताः **अभवन्**। तदा एका शिक्षिता बालिका जलस्य महत्त्वं सर्वान् **अवदत्**। सा नदीतीरम् आगत्य स्वयं वृक्षम् **अरोपयत्**। महिलाः अपि ततः प्रेरणां प्राप्य तस्याः साहाय्यम् **अकुर्वन्**। सर्वे ग्रामवासिनः मिलित्वा नदीम् **अशोधयन्**। पुनः नदी स्वच्छा जाता निर्मलं जलं च **अददात्**। ततः आरभ्य वर्षे एकवारं जनाः नदीम् **अपूजयन्** वृक्षरोपणं च **अकुर्वन्**।

८. एतेषां समस्तपदानि पाठात् चित्वा लिखत—

यथा— महान् आत्मा, तेषां ..... महात्मनाम् .....

(क) घृतस्य पात्रम्, तत् .....

(ख) पाषाणस्य खण्डः, तम् .....

(ग) प्रियः सुहृद् .....

(घ) उदरे वेदना .....

(ङ) स्वीयः व्यवहारः .....

(च) जीवनस्य मूल्यानि .....

(छ) मातुलस्य गृहम्, तत् .....

(ज) नरेषु रत्नानि इव, तेषाम् .....

(झ) स्वीयं कर्तृत्वम्, तेन .....

(ञ) अपराधस्य भावना, तया .....

(ट) गुरोः उपदेशः, तम् .....

(ठ) दिने दिने .....

(ड) राजा ऋषिः इव, तेषाम् .....

© NCERT not to be republished

स्वाध्यायान्मा प्रमदः

१. 'क्तवतु' - प्रत्ययान्तशब्दानां पुंलिङ्गे रूपाणि वयं पश्यामः —

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गतवान्	गतवन्तौ	गतवन्तः
द्वितीया	गतवन्तम्	गतवन्तौ	गतवतः
तृतीया	गतवता	गतवद्भ्याम्	गतवद्भिः
चतुर्थी	गतवते	गतवद्भ्याम्	गतवद्भ्यः
पञ्चमी	गतवतः	गतवद्भ्याम्	गतवद्भ्यः
षष्ठी	गतवतः	गतवतोः	गतवताम्
सप्तमी	गतवति	गतवतोः	गतवत्सु

२. 'क्तवतु' - प्रत्ययान्तशब्दानां स्त्रीलिङ्गे रूपाणि वयं पश्यामः —

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गतवती	गतवत्यौ	गतवत्यः
द्वितीया	गतवतीम्	गतवत्यौ	गतवतीः
तृतीया	गतवत्या	गतवतीभ्याम्	गतवतीभिः
चतुर्थी	गतवत्यै	गतवतीभ्याम्	गतवतीभ्यः
पञ्चमी	गतवत्याः	गतवतीभ्याम्	गतवतीभ्यः
षष्ठी	गतवत्याः	गतवत्योः	गतवतीनाम्
सप्तमी	गतवत्याम्	गतवत्योः	गतवतीषु

© NCERT not to be republished

३. 'क्तवतु' - प्रत्ययान्तशब्दानां नपुंसकलिङ्गे रूपाणि वयं पश्यामः —

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	गतवत्	गतवती	गतवन्ति
द्वितीया	गतवत्	गतवती	गतवन्ति
तृतीया	गतवता	गतवद्भ्याम्	गतवद्भिः
चतुर्थी	गतवते	गतवद्भ्याम्	गतवद्भ्यः
पञ्चमी	गतवतः	गतवद्भ्याम्	गतवद्भ्यः
षष्ठी	गतवतः	गतवतोः	गतवताम्
सप्तमी	गतवति	गतवतोः	गतवत्सु

पाण्डुरङ्गः

पाण्डुरङ्गस्य एव विट्ठलः, विठोबा, पण्ढरीनाथः, विठुमाऊली च इत्यादीनि बहूनि नामानि सन्ति। महाराष्ट्रस्य सोलापुरजनपदे पण्ढरपुरम् इति प्रसिद्धं तीर्थक्षेत्रं वर्तते। तच्च चन्द्रभागानद्याः तीरे विराजमानमस्ति। वारकरीसम्प्रदायस्य आराध्यं दैवतम् अस्ति पाण्डुरङ्गः। सः इष्टिकायां समचरणः स्थितः वर्तते। हस्तौ कट्यां संस्थाप्य भक्तानां रक्षणार्थम् अहं सर्वदा कटीबद्धः अस्मीति सः भक्तान् सूचयति।

विषयप्रबोधनम्

नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिं मे ह्यचलां कुरु।
ईप्सितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिम्॥
शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च।
आहारं भक्ष्यभोज्यं च नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम्॥

अन्वयः — हे देव! नैवेद्यं गृह्यताम्। शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च आहारं भक्ष्यभोज्यं च नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम्। भक्तिं हि अचलां मे कुरु। ईप्सितं वरं मे देहि। परत्र च परां गतिं देहि।

© NCERT not to be republished

यस्तु क्रियावान् मनुजः स विद्वान्

१. स्वप्रदेशे विद्यमानानां द्वित्राणां महात्मनां चित्राणि संकलयत। तेषां विषयकं विवरणं पञ्चषैः वाक्यैः च लिखत। उदाहरणम्—

छत्तीसगढ़प्रान्तस्य गिरौदपुरी-ग्रामे गुरु-घासिदासमहाराजस्य जन्म जातम्। 'मनखे मनखे एक समान' अर्थात् सर्वे मनुष्याः समानाः सन्ति इति तस्य उपदेशः आसीत्। समाजस्थां विषमतां दूरीकृत्य समानताम् आनेतुं घासिदासः महाराजः महान्तं प्रयत्नं कृतवान्। अस्माभिः न केवलं सर्वैः मनुष्यैः सह अपि तु सर्वैः जीवैः सह अपि वत्सलतया व्यवहरणीयम् इति सः उपदिशति स्म। सतनामी इति सम्प्रदायस्य सः संस्थापकः आसीत्।

२. पाठे आगतानि क्तवतुप्रत्ययुतानि वाक्यानि संगृह्य तादृशानि अन्यानि वाक्यानि लिखत।

यथा— कपिलः माधवी च अवकाशकाले मातुलगृहं गतवन्तौ।

रामः लक्ष्मणः च सीतया सह वनं गतवन्तौ।

३. गुलावराव-महाराजः सन्तकवि-भीमभोई चेति एतयोः महापुरुषयोः विषये पञ्चभिः वाक्यैः दशभिः वाक्यैः वा वर्णयित्वा शिक्षकान् दर्शयत।

© NCERT not to be republished